

УДК 930:801.81:398 (438)

Іванна Церковняк

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ФРАНКА НА УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРАЦІ ОСКАРА КОЛЬБЕРГА

У статті розглянута еволюція критичної рецепції фольклористичних публікацій Оскара Кольберга у працях Івана Франка. Від перших зауважень щодо неточностей у фіксуванні народнопоетичного матеріалу до визнання високої вартості і монументальної ґрунтовності фольклорних записів польського вченого — так змінювалася оцінка наукового доробку Кольберга у рецензіях і статтях Івана Франка.

Ключові слова: регіоналізм, міфологічна школа фольклористики, народнопоетична творчість, фольклористика, паспортизація фольклору, фольклор українського пограниччя.

Iwanna Cerkowniak. Ewolucja poglądów Iwana Franki na prace ukrainoznanawcze Oskara Kolberga. Artykuł dotyczy ewolucji krytycznej oceny folklorystycznych publikacji Oskara Kolberga w pracach Iwana Franki. Od pierwszych uwag dotyczących nieścisłości w ustaleniu materiału ludowego do uznania wysokiej wartości i ważności monumentalnych zapisów ludowych polskiego naukowcy — tak zmieniała się ocena osiągnięć naukowych Oskara Kolberga w recenzjach i artykułach Iwana Franki.

Słowa kluczowe: regionalizm, mitologiczna szkoła folklorystyczna, twórczość ludowa, folklorystyka, pasportyzacja folkloru, folklor ukraińskiego pogranicza.

Ivanna Tserkovniak. The evolution of Ivan Franko's critical reception about Ukrainian folkloristic publications of Oskar Kolberg. The article deals with the evolution of Ivan Franko's critical reception about Ukrainian folkloristic publications of Oskar Kolberg. From the first comments on inaccuracies in the fixing of folk material to high recognition value and validity of monumental folk recordings of Polish scientist — so varied was the assessment of scientific achievements of Oskar Kolberg in Ivan Franko's reviews and articles.

Key words: regionalism, mythological folklore school, national poetic creativity, folkloristics, the certification of folklore, folklore Ukrainian borderland.

У багатогранній науковій спадщині Івана Франка поважне місце посідає фольклористика. Видатний учений пильну увагу приділяв записам і виданню української народної творчості, стежив за зарубіжними фольклористичними публікаціями, особливо за тими, де фігурували записи етнічних українських регіонів, так званого «помежів'я». Дослідник високо оцінював праці російських, німецьких, чеських, польських фольклористів, серед останніх — праці Оскара Кольберга, які він називав «монументальними».

В українській науці рецензії й відгуки Івана Франка про фольклористичні видання Оскара Кольберга вивчені досить повно у працях Зоряни Болтарович, Вікторії Юзвенко, Романа Кирчів, Ганни Сокіл та ін. дослідників. Проте досі мало уваги приділялося проблемі еволюції Франкових оцінок, яка має важливе інформативне значення. Воно полягає не лише в зміні ставлення вченого до конкретних публікацій і загалом доробку польського дослідника, а й у тому, що ці зміни фік-

сують процес формування принципів наукової фіксації і видання фольклорної спадщини. На цьому аспекті й зроблений основний акцент нашої статті.

У 50-60-х роках XIX ст., коли Кольберг починав свою фольклористичну діяльність, принципи наукового записування, опрацювання й публікації народної творчості ще не утвердилися, фольклористичні видання мали переважно аматорський характер. Народні пісні, музика та ін. зазнавали довільного редагування, «дотягування» до певного рівня професіоналізму, втрачаючи при цьому питому автентичність. Поступово у доволі стихійному процесі відбувалося, за висловом Пітера Берка, «відкриття народу», тобто виникала наукова рефлексія самоцінної автентичної народної творчості. У цей період у польській фольклористиці утверджувалися три найбільш представницькі школи: міфологічна, антропологічна й регіональна. Одним із найповажніших засновників останньої був Оскар Кольберг, наукові принципи якого багато в чому поділяв Франко. Від тематичних, жанрових принципів систематизації, в цілому панівних у перших виданнях Кольберга, дослідник переходить до регіональних, керуючись при цьому стратегією якнайглибшого проникнення в специфіку побуту, звичаїв, культури певної місцевості. У процесі вивчення народних пісень Кольберг доходить висновку про тісний їхній зв'язок із побутом, звичаями, обрядами і т. ін. народу, які всі разом створюють неповторне середовище побутування автентичного фольклору.

Перші критичні зауваження Франка про публікацію фольклористичного видання Кольберга «Lud» спричинені принциповим неприйняттям українським ученим будь-якої довільності чи неточності у фіксації фольклорного матеріалу. Франко відзначав, що Кольберг не завжди правильно розумів явища народного життя, іноді некритично використовував пояснення інших фольклористів: «Збираючи поспішно, він хапав у кожній околиці, що міг на борзі захопити, наповнював свої томи описами околиць, виписками зі старих газет і т. ін., а в записанім матеріалі друкував при описах різних околиць по 10 разів ті самі пісні, казки, вірування, рідко коли покликаючися на попередні томи, не говорячи про чужі збірки...» [4, 238]. Ця принципова позиція Франка не змінювалася впродовж років. Визнаючи з кожним новим виданням величезну наукову вартість праць польського фольклориста, він доволі гостро критикував і неточності, які зауважував. Одна з таких рецензій, надрукована 1889 р. в журналі «Kwartalnik historyczny» спричинила дискусію між ученими. Кольберг сприйняв критику на свою адресу з образою, звинувачував Франка в упередженості й неуважності, відповідав на закиди щодо прогалин у паспортизації своїх записів часом навіть саркастично: «Рецензент прагнув подати для нащадків імена співаків Гриців та співачок Гафок, що, на його думку, значно підняло б вартість збірок, однак ми, кажучи відверто, не вважали це за потрібне» [3, с. 222]. Ця дискусія виявила не розбіжності наукових позицій учених, а зовсім інше: недостатню послідовність Кольберга у дотриманні ним же проголошених принципів. Саме на це в основному були спрямовані критичні зауваження Івана Франка.

Тим часом в українській науці багато дослідників схильні трактувати зауваження Франка як вияв загальнішого явища — критики географічного методу в працях Кольберга (Зоряна Болтарович, Вікторія Юзвенко, Ірина Збир та ін.). На-

вряд чи це доцільно. Ми поділяємо думку Ганни Сокіл, яка наполягає на помилковості цього твердження, оскільки сам Франко був прихильником цього методу, і «...пишучи про збирачів нового типу 90-х рр. XIX ст. (В. Гнатюк, О. Роздольський, Ф. Колесса, В. Охримович), він якраз виділив як одну з характерних їхніх рис — намагання “вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати, приміром, увесь репертуар пісень, оповідань і т.ін...” (...) Насправді І. Франко критикував не метод, а захаращення окремих публікацій нагромадженням і несистематизованим матеріалом» [3, с. 180].

Про наукову ґрунтовність Кольбергових принципів записування і систематизації фольклорних матеріалів можна судити зі своєї рідної програми, оприлюдненої в листі до редакції «Варшавської бібліотеки» ще 1865 р. [6]:

«1. Село і хата. Загальний опис і народна назва (якщо існує). Опис внутрішніх і зовнішніх його частин, зокрема, окремих елементів оселі і подвір'я, знарядь праці і посуду. Звичайно, найдавніший спосіб будівництва, який зберігся. До опису згодився б і малюнок, план чи вигляд оселі. Які є звичаї будівництва; які забобони? Які є вулиці на селі і яке розміщення хат на вулиці? Які церкви, цвинтар і огорожа?

2. Домашня праця і господарські заняття селян. Який спосіб їхнього життя? Колір шкіри і волосся селян. Характер народу: його темперамент і нахили. Спосіб мислення і руху...

3. Їжа. Що, зазвичай, їдять і п'ють, в який час, кількість і при яких церемоніях?

4. Одяг чоловіків, жінок і дітей, святковий і щоденний. Тканина. Кравецький крій. Оздоблення і колір.

5. Мова або нареччя. Її особливості і граматичні відмінності. Вимова і місцеві висловлювання. Словничок місцевих виразів.

6. Прислів'я, приказки, казки, оповіді, легенди, перекази і т. ін., по можливості мовою оригіналу.

7. Забобони, звичаї, замовляння, перекази про чари, чортів, чарівниць, відьом, упирів, вовкулак, духів і душі. А також перекази про пори року, клімат, посів і збір урожаю; весілля, похорон, хрестини (народини).

8. Пісні, по можливості, з нотами і без них, мовою оригіналу.

9. Танці. Опис кроку і мелодії, якщо це можливо.

10. Обряди, а саме:

а) весілля; б) хрестини; в) похорон; г) собітка; е) обхід річних свят і неділь протягом року; ф) дожинки.

11. Звичаї і пісні при різних роботах, наприклад, при виоранні і сінокосі, при роботах господарських і ремісничих. Вечірні розваги, гуляння в корчмі і в хаті, залицяння, звичаї на ярмарках і т. д.» [Переклад наводимо за: 2, с. 104].

Дотримання регіонального принципу в інтерпретації Кольберга означало збирання й публікацію якомога більшої кількості матеріалу, властивого для певної місцевості, що дуже часто призводило до переобтяження видань, публікації малозначущих варіантів, повторів тощо. Це спричиняло численні критичні закиди, проте жодною мірою не нівелювало загальної наукової вартості фольклористичних публікацій подібного плану.

Зрештою, стадія формування методології тогочасної фольклористики, зокрема географічної школи, наклала помітний відбиток певної хаотичності й неупорядкованості на більшість наукових праць. Щодо «надмірного нагромадження» несистематизованих варіантів фольклорних текстів продуктивним видається твердження О. Гінди та І. Вторак, які в статті «Славістична спадщина Оскара Кольберга: Проблема варіативності фольклорних текстів» зазначають: «Сьогодні можна цей факт оцінити як прецедент створення і запровадження принципу наскрізного дослідження уснопоетичної традиції» [1, с. 262]. Саме позірна «надмірність» у даному разі значно підвищує наукову вартість видання, оскільки будь-яка деталь тексту може мати принципове значення для реконструкції первісного варіанту. Тобто кожен варіант має право на існування, отже, всі існуючі варіанти, у будь-якій іпостасі свого функціонування повинні бути збережені, записані, досліджені. Цей постулат фольклористики розумів і практично впроваджував у своїй діяльності Оскар Кольберг. Він чітко сформулював ідею збирання бодай найменших подробиць і характеристик народної обрядовості, через те важко не погодитися з висновком дослідниць: «Маємо всі підстави спроектувати цю ідею на його фольклористичні погляди, адже Кольберг глибоко розумів синкретизм фольклору, його дослідження завжди мали комплексний характер: єдність акціонального, вербального, музикологічного у фольклорних явищах він не тільки декларував теоретично, а й втілював практично. Тому, здавалось би, безсистемний виклад фольклорного матеріалу в “Покутті”, “Русі Карпатській”, “Русі Червоній”, “Волині” та інших томах його спадщини не можна розцінювати як просте нагромадження. Це прояв свідомої позиції вченого: зібрати все, що існує на цій території, не пропустити найменшої деталі, фрагменту. Це радше можна розцінити як намагання створити ґрунт для подальших студій та опрацювань українського фольклору. Це колосальна праця, відображена в десятках томів його “działań”, це розуміння концепції сформульованої у завершеному теоретичному вигляді лише у ХХ ст.: рівноправність, рівнозначність усіх існуючих варіантів твору, їх право на існування» [1, с. 262-263].

Не менш важливим аспектом принципів регіоналізму, що вочевидь імпував Франкові, була об'єктивність у висвітленні локальної специфіки етнічних українських земель і відсутність «полонізації» словесного фольклору в працях Кольберга. Польський учений з величезною уважністю фіксував особливості місцевих говірок земель т. зв. «помежів'я», причому виступив тут піонером. У рецензії на третій том «Покуття» Франко відзначає: «Транскрипція українських текстів у п. Кольберга загалом дуже влучна і свідчить про високо розвинутий у автора слух і відчуття особливостей діалекту. Можна сміливо сказати, що тільки з появою “Покуття” українці одержали можливість пізнати справжню фонетику цього дуже характерного діалекту, бо дотеперішні етнографічні збірники з цих околиць (Головацький) фальшували і затирали фонетику недоречним етимологічним правописом» [5, с. 349]. Іван Франко неодноразово відзначав, що польські дослідники, зокрема Кольберг, зробили значний внесок у вивчення українського фольклору Галичини.

Критичні зауваження Франка, часом досить суворі, жодною мірою не применшували значущості праць Оскара Кольберга. Український дослідник охоче й

широко користувався матеріалами польського колеги при створенні своїх фольклористичних праць «Студії над українськими народними піснями», «Галицько-руські народні приповідки», «До історії українського вертепу XVIII ст.» та ін., відзначаючи, зокрема, виняткову точність у записі діалектних особливостей місцевих українських говірок, коректність фіксації специфіки регіонального етнологічного матеріалу та ін.

Отже, подібно до того, як поступово формувалися принципи наукової систематизації й видання фольклору в дослідницькій практиці Кольберга, розвивалася і збагачувалась фольклористична концепція Івана Франка. У своїх працях український дослідник осмислював досягнення й прорахунки зарубіжних колег, переймав конструктивні ідеї і принципи. Через те можемо твердити, що еволюція Франкових поглядів на фольклористичні праці Кольберга мала принаймні два вагомих результати: глибше осягнення конкретної наукової спадщини видатного польського вченого і вдосконалення методології української фольклористики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гінда О., Вторак І. Славістична спадщина Оскара Кольберга: Проблема варіативності фольклорних текстів / Олена Гінда, Ірина Вторак // Проблеми слов'язознавства. — Вип. 53. — Львів: вид-во ЛНУ, 2003. — С. 259-265.
2. Збир І. Постать Оскара Кольберга на тлі народознавчої науки другої половини XIX століття / Ірина Збир // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. — Вип. 41. — Львів, вид-во ЛНУ, 2003. — С. 102-108.
3. Сокіл Г. Іван Франко про фольклористичні зацікавлення Оскара Кольберга / Ганна Сокіл // Українське літературознавство : Зб. наук. праць. — Вип. 68. — Львів: Вид-во Львівського Національного ун-ту ім. Івана Франка, 2006. — С. 177-183.
4. Франко І. Вибрані статті про народну творчість / Іван Франко. — К.: Дніпро, 1982. — 328 с.
5. Франко І. Pokucie. Obraz etnograficzny. Skreślił O.Kolberg. Tom III. Kraków, 1888 / Іван Франко // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К., 1980. — Т. 27. — С. 348-349.
6. Kolberg O. Korespondencja Oskara Kolberga, cz. I (1837-1876) // Kolberg O. Dzieła wszystkie. — Wrocław-Poznań: PTL, 1965. — Т. 64. — S. 102-105.
7. Kolberg O. Krótka replika, jako odpowiedź na recenzję III tomu «Pokucia», napisaną i podaną do Kwartalnika (III, I) przez I. Fr[anka] / Oskar Kolberg // «Kwartalnik historyczny». — 1890, rocz. IV. — С. 221-223.